

Віктор ДОВБНЯ

**ХРИСТІЯНСЬКА ФІЛОСОФІЯ
ДОБИ ПАТРИСТИКИ
ЯК ДЖЕРЕЛО
ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІХ
ПОГЛЯДІВ Г. ВАЩЕНКА**

Автор аналізує вплив християнської філософії на формування світогляду українського філософа-педагога 1910-60-х рр. ХХ ст. Г. Ващенко. Обґрунтовується положення про те, що джерельну основу філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенко утворює складний комплекс світоглядних уявлень, притаманних еллінізованому християнству доби патристики, сформовані у Київській Русі тенденції філософської думки.

Досліджуючи засади української філософії освіти, не можна не помічати її релігійних витоків. Очевидно, найбільший вплив на філософсько-освітню думку України протягом останнього тисячоліття мала *метафізика християнства*. Світоглядно-філософське обґрунтування світу, суспільства, людини й, відповідно, освіти з позицій християнства перебувало в центрі творчих пошуків багатьох українських мислителів. Як підтвердження цього достить назвати імена двох вітчизняних філософів-педагогів: Григорія Сковороди й Памфіла Юркевича. Їхні філософсько-освітні концепції послідовно побудовані на засадах християнства. *Ідеї християнського гуманізму* були провідними, визначальними чинниками й у творчості українського філософа-педагога 1910-60-х рр. ХХ ст. Григорія Григоровича Ващенко.

Водночас, не менш істотним є усвідомлення того факту, що християнська філософія, як і антична, залежна від міфології. Адже вона намагається перебороти *міфологію почуттів міфологією віри*. Чи може це означати конфлікт чуттєво-інтуїтивного й екзистенційно-духовного? Так, безперечно, оскільки цей конфлікт пронизує всю християнську філософію. Але, з іншого боку, антична філософія епохи еллінізму заклала підґрунтя християнської філософії. Звертаючись до *містичного споглядання та інтуїції*, вона намагається подолати раціоналістичний характер класичної античної філософії. Розум людини стає тією межею, переступивши яку,

Віктор Довбня. Християнська філософія доби патристики як джерело філософсько-освітніх...

філософія потрапляє в надчуттєве й надрозумне. Причому можна стверджувати, що раціоналістична й ірраціоналістична тенденції мали величезний вплив на розвиток християнської філософії від епохи Середньовіччя до доби Г. Ващенка, коли по, власне, містичне розуміння людини й Бога з'єднується з раціональним обгрунтуванням їхнього буття.

Серед рис, які визначають специфіку філософії освіти Г. Ващенка, варто назвати її *християнський антропологізм*. У цьому плані він продовжує українську філософсько-освітню релігійну традицію, яка своїми коренями сягає доби київських книжників. Християнство як "універсальна релігія", на думку філософа-педагога, не замикається лише в колі вузько національних інтересів і дає можливість плекати загальнолюдські ідеали в сфері освіти й виховання молодого покоління [2, 190]. Тому саме християнська філософія виявилася другим джерелом (першим — міфологіка), знання якої давало змогу Г. Ващенку розробляти філософію освіти релігійного спрямування.

Поняття "релігійна освіта" у філософському сенсі належить до проблемних і водночас актуальних. Ця обставина актуалізує вивчення джерел філософсько-освітніх поглядів українських мислителів. Наш час відкриває можливості для неупередженого дослідження місця й ролі філософсько-освітнього доробку Г. Ващенка в розвитку української освіти й, врешті, вперше унагальнює вимогу систематичного прочитання та осмислення витоків його творчої спадщини.

Враховуючи, що такі дослідження не проводилися, автор цієї статті має на меті проаналізувати вплив християнської філософії доби патристики на формування філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенка. Об'єктом дослідження для нас у цьому плані є стан філософського осмислення елінізованого християнства доби патристики в історії філософії, а безпосереднім предметом — особливості такого осмислення у філософсько-освітніх поглядах Г. Ващенка. Методико-методологічною базою нам будуть праці В. Андрущенка, І. Бичка, А. Бичко, П. Гнатенка, В. Горського, Г. Заїченка, С. Кримського, В. Лісового, В. Лук'янця, М. Михальченка, В. Нічик, М. Поповича, В. Хамітова, В. Шевченка та інших вітчизняних дослідників, які тією чи іншою мірою торкаються проблеми джерел поглядів українських мислителів.

Методологічний інструментарій, який застосовуватиме автор пропонуваної розвідки, перебуває в площині світоглядно-культурологічного підходу, що спирається на історичний синтез. Досліджуючи праці Г. Ващенка, автор ставив питання: на які книги та яких учених, філософів, теологів посилається мислитель, які християнські джерела він згадує та витлумачує, якими поняттями та категоріями філософського, богословського, наукового змісту оперує, якими ідеями української філософсько-освітньої думки послуговується? Цікавило автора й те, як Г. Ващенко розв'язував проблему Бога й людини, як розумів співвідношення знання

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

й віри, побожності та моральності, якою він бачив освіту в незалежній Україні, якого значення надавав релігійній освіті.

Методи опрацювання теми виключають однобічний підхід, дають можливість автору зробити висновок про християнські джерела поглядів Г. Ващенка, які позначилися на стилі його теоретизування як освітянина, мислителя, богослова, церковного й культурного діяча, загалом людини.

Окреслюючи проблему християнських джерел філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенка, варто брати до уваги духовну і релігійну кризу кінця ХІХ — початку ХХ ст., що набула особливого поширення в Росії і частково в Україні. В умовах кризи, коли служителі культу, як пише філософ, "замість того, щоб виховувати свою паству в душі любові й милосердя, високого ідеалізму, дбали, насамперед, про матеріальні блага, виявляючи в боротьбі за них егоїзм, а іноді й велику жорстокість. Цим вони підривали авторитет церкви, послабляли благодійний вплив її на маси. У цьому — одна з найповажніших причин егоїзму й матеріалізму, що особливо стали ширитись серед європейських суспільств" [5, 292]. Тому у своїх працях Г. Ващенко засуджував особисте користоловство попів, закликав обмежити споживання найнеобхіднішим, щоб дбати про життя духовне.

Отже, на зламі століть у російському імперському суспільстві гостро постала проблема майбутнього релігії. Висуваючи різні проекти подолання кризи, філософи водночас осмислювали нове становище релігії за доби індустріалізму. Цікавою в цьому плані є думка одного з найвидатніших представників релігійної філософії другої половини ХІХ ст. В. Соловйова, який мав значний вплив на Г. Ващенка: "Релігія є зв'язком людини й світу з безумовним початком і зосередженням усього існуючого" [9, 5]. Визнавши дійсність такого безумовного початку, представник "української школи" в російській філософії вважав, що "безумовним початком" повинні визначатися всі інтереси, увесь зміст людського життя й свідомості, від нього повинно залежати і його стосуватися все істотне в тому, що людина робить, пізнає та виробляє. "Тільки тоді, — стверджує В. Соловйов, — постає єдність, цілісність і злагода в житті та свідомості людини, лише тоді всі її справи й страждання у великому й малому житті перетворюються з *явищ*, що не мають мети й смислу, у розумні, внутрішньо необхідні події" [9, 5].

Дуже подібний підхід до тлумачення релігії знаходимо й у Г. Ващенка. "Релігія — це зв'язок між Богом і людиною. Тому віра мусить бути живою" [3, 156]. Характерною рисою віруючого християнина він називає "відчуття Бога". Останнє визначає як основу містичного пізнання, яке відрізняється від пізнання звичайного, що спирається на зовнішні відчуття й не виходить за межі тримірного мінливого світу людини. Але містичне пізнання, на думку дослідника, неможливе без віри. Показово, що віру він розглядав не як властивість душі, що дається людині без будь-яких зусиль, а як "дар Божий". Такий підхід був характерним для Г. Ващенка й означав, що людина має підготувати себе до сприйняття "дару Божого".

Віктор Довбня. Християнська філософія доби патристики як джерело філософсько-освітніх...

Проте віра може хитатись, занепадати й, навіть, перетворюватись на безвір'я. Саме така ситуація й склалася на початку ХХ ст., коли авторитет церкви стрімко падав, а вищі верстви суспільства чим далі менше поважали не лише рядових священиків, але й вищих ієрархів церкви. У соціокультурному просторі Російської імперії значного поширення набували атеїстичні й матеріалістичні тенденції. На цьому ґрунті серед російської інтелігенції розвивалося таке явище, як нігілізм, що підривало основи моралі та призводило до анархії й безвір'я. Нігілістичні погляди проникали й у народні маси, розкладаючи їх із середини. На теренах Росії все це зрештою призвело до встановлення більшовицької диктатури з її запереченням загальнолюдської моралі, проповіддю безкомпромісної класової боротьби, небаченою в історії жорстокістю, з її матеріалізмом і атеїзмом.

Узагальнюючи цю ситуацію, Г. Ващенко констатував: "На сході на ґрунті крайнього матеріалізму й нігілізму розвинувся й запанував більшовизм, на заході на ґрунті матеріалізму й зоологічного егоїзму запанував гітлеризм" [5, 293]. У разі перемоги однієї із цих систем, людській цивілізації, на думку філософа-педагога, загрожував би апокаліпсис. Тому він поставив цілком закономірне питання: "Як людству вберегти себе від катастрофи?" За Г. Ващенко, єдиний шлях у збереженні людської цивілізації — "це щире застосування в житті особистому, громадському, державному й міжнародному принципів християнської моралі" [5, 293].

Іншими словами, релігійний світогляд, глибоко проіннятий духом християнства, є підставою збереження людської цивілізації. Показовим є той факт, що дуже великого значення в боротьбі за "Христову правду" філософ-педагог надавав школі, освіті загалом. Адже саме тут закладаються основи світогляду й "виробляються вдачі". Тому Г. Ващенко вважав, що освіта й виховання мають бути глибоко проінняті духом християнства.

Розвиваючи цю думку, поставимо запитання: які джерела й підстави релігійної віри? Важливе уточнення цього питання знаходимо у сучасника Г. Ващенка, одного з найзначніших російських мислителів І. Гльїна. На його думку, підставою будь-якої віри є *особистий релігійний досвід людини*, а джерелом — пережите в цьому досвіді *Одкровення*. Перед своїм релігійним досвідом людина, за І. Гльїним, не має права стояти безпомічною й вагати-ся. Людина повинна знати, *куди* вона йде, *як* вона орієнтується в тумані різновір'я й спокус, *який* її шлях, *чому* вона вважає свій шлях правильним. Вона повинна вміти відгукуватися на прохання тих, хто потрапив у складне становище, і немічних, поспішати їм на допомогу [6, 11].

Таким чином, І. Гльїн наполягає на тому, що людина повинна володіти *своїм релігійним актом*, щоб захищати його від спокус і посягань і щоб допомагати іншим. Чи володів таким релігійним актом Г. Ващенко? Якщо відповідь на це запитання позитивна, то постає інше, а саме: які джерела його філософсько-освітніх поглядів?

Аналіз творчого доробку дослідника дає підстави стверджувати, що одним із джерел філософсько-освітніх поглядів українського мислителя є

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

християнська філософія. Тому є потреба з'ясувати міру впливу світоглядно-філософських засад християнства на формування філософсько-освітньої концепції мислителя.

Насамперед, відзначимо, що, за французьким філософом XIX ст., істориком релігії Ернестом Ренаном, доба ранньохристиянської філософії починається принаймні в II ст. н. е. з Іоаннових писань. Сутність християнства Е. Ренан убачав у гностицизмі як "вищому вираженні розумоспоглядального християнства". "Гнозис — усе; пізнати Ісуса й пізнати його певним чином, ось у чому спасіння" [8, 50].

Можна погодитися з точкою зору іншого релігійного філософа А. Демпфа, який християнську філософію витлумачував як полеміку християнської віри з пануючою сучасною філософією. Загалом християнську філософію прийнято починати з так званих "отців церкви" — теологів, філософів, письменників-полемістів у добу від I ст. (започаткування Апостольської церкви) по VIII ст. (виникнення схоластики). Патристика (від лат. *pater* — батько), або філософія й теологія "отців церкви", складалася в умовах кризи античної цивілізації. Як теологічна й філософська течія вона була спрямована на обґрунтування й витлумачення християнства.

Сучасна християнська філософія представлена працями Ж. Маритена, Е. Муньє, П. Тейяра де Шардена, П. Флоренського, С. Булгакова, М. Бердяєва та ін. Красномовним є той факт, що сьогодні немає такої філософської системи, яку б можна було назвати єдиною християнською філософією, але існує безліч християнських філософій. Загальною рисою всіх цих концепцій є тісний зв'язок із християнською ідеологією.

Утім, повернемося до предмета нашого дослідження. Г. Ващенко, отримавши ґрунтовну релігійну освіту (закінчив Московську духовну академію й здобув ступінь кандидата богослов'я), цілком правильно стверджував, що філософське підґрунтя патристики утворювала грецька антична філософія, насамперед, вчення найвидатніших її представників — Сократа, Платона, Аристотеля. Особливо широко "отці церкви" у своїх творах використовували праці послідовників Платона — неоплатоніків, а також стоїків.

Уважне прочитання творів мислителя показує неодноразові звернення до "отців-апологетів" (Юстин), "Олександрійської школи" (Климент Олександрійський, Ориген), "Каппадокійської школи" (Василій Великий, Августин Блаженний, Єфрем Сирін). У своїх міркуваннях Г. Ващенко спирався й на представників завершальної стадії патристики, зокрема Івана Дамаскіна.

Специфічна фаза функціонування християнства, що здобула назву "патристика", започатковується в Малій Азії. Саме там набуває поширення сирійсько-антіохійська версія віри в Ісуса Христа. Василій Великий і Григорій Богослов одними з перших стають на шлях відкритого пристосування філософії до потреб християнства. Для нас у цьому плані цікавою є думка Василія Великого про навчання наукам, яке він називав "по-

Віктор Довбня. Християнська філософія доби патристики як джерело філософсько-освітніх...

каранням". Проте вважав, що воно необхідне християнам заради спасіння. Із цією метою він радив вивчати твори грецьких, єгипетських та інших авторів, але не все: "зібрати із цих творів, що нам властиве й споріднене з істиною, повз останнє будемо проходити" [10, 349].

Непрості, так би мовити, "взаємини" між Г. Ващенком і християнською філософією мають місце тоді, коли він торкається питань, пов'язаних із метою життя людини й метою буття взагалі. Він цілком слушно зазначає, що, згідно з Євангелієм (від лат. — блага вість), такою метою є "Царство Боже". "Шукайте ж найперш Царства Божого й праведності Його, — а все це вам додасться", — сказано в Євангелії (Матв. 6.33) [1].

Який же зміст вкладає дослідник у поняття "Царства Божого"? Чи це є царство небесне, що чекає людину в майбутньому житті, чи це царство земне, чи воно об'єднує життя і земне, і небесне, тобто тимчасове й вічне?

Часткову відповідь на поставлені запитання знаходимо в Г. Ващенка, коли він намагається дати визначення Царству Божому: "Царство Боже — це такий найдосконаліший, керований Божим Провидінням лад у житті окремої людини й суспільства, у якому здійснюється Правда Божа й за якого людство перебуває в блаженному єднанні з Богом" [3, 146]. Таке розуміння Царства Божого дало йому підстави для розв'язання комплексу питань, пов'язаних із розробкою власної філософсько-освітньої концепції.

Варто також зауважити, що в Г. Ващенка, відповідно до української світоглядної традиції, при роздумах про Бога має місце вживання абстрактних термінів світлової символіки. Використання ним світлової символіки при визначенні божества було продовженням традиції християнського осмислення неоплатонічних ремінісценцій. Про це він прямо зазначає у "Виховному ідеалі": "Формулювання в Символі віри вчення про Сина Божого, що він є Світ від Світу (фос екс фотос), взята в платонців" [2, 42].

Звертаючись до доробку Г. Ващенка, не можна не помітити, що він, усвідомлюючи обмеженість пізнавальних можливостей людини, однак стверджував, що знання й, відповідно, розум є єдиною опорою людини. Він цілком у дусі патристики шукав шляхи зближення, навіть, гармонійного поєднання філософії й релігії, розуму й віри. "Догмати церкви сприймаються вірою, але віра не виключає знання, і тому християнська догматика не виключає філософії" [2, 42]. Іншими словами, віра виступає в Г. Ващенка є потойбічним буттям розуму. До того ж філософію він витлумачував як систему знань про основи буття, пізнання й моралі, що допомагає зрозуміти істину й глибину християнської релігії.

Різке протиставлення розуму й віри, як відомо, взагалі не властиве патристиці. Виняток тут становить християнський теолог і філософ Тертулліан. Його вислів "Вірю, бо це абсурдно" позначає не лише теологічну позицію й життєве кредо мислителя. Він показує також, що Тертулліан дотримувався погляду про верховенство віри над розумом, про неспроможність раціонального мислення хоча б частково наблизитися

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

до віри. У цьому плані Тертулліан суттєво відрізнявся від загально-прийнятої християнсько-теологічної позиції.

Зазначимо, що погляди Г. Ващенка співзвучні з думкою видатного німецького мислителя І. Канта. Маємо на увазі те, що останній у передмові до другого видання "Критики чистого розуму" написав вельми цікаву фразу, яку й сьогодні можна тлумачити неоднозначно: "Мені довелося обмежити (*aufheben*) знання, щоб звільнити місце *вірі*" [7, 95]. Як бачимо, І. Кант ужив дієслово "*aufheben*", яке поєднує в собі досить суперечливі смисли: *підняти й обмежити, усунути й зберегти*. Не вдаючись до тонкощів української та німецької мов, зазначимо інше: Г. Ващенко, спираючись на "отців церкви", а також на західноєвропейську класичну філософію, приходив до віри, не принижуючи розуму, а підносячи його.

Г. Ващенко, розробляючи у своїх працях проект освітньої системи майбутньої самостійної України, розумів, що він не позбавлений хиб і помилок, тому може бути предметом дискусій. Але як і будь-який інший проєкт, він має бути якомога міцніше пов'язаний із *дійсністю* та *минулиною*.

Дослідник виходив із того, що в справі виховання молоді український народ має велику спадщину в релігійно-моральних традиціях. Він акцентував, що мораль українського народу пройнята саме духом християнства й стоїть на дуже високому рівні. Особливо високо він поцінував Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українку, О. Олеся та ін. Був переконаний, що їхні твори просякнуті християнським ідеями й усі вони перебували на ідеалістичних засадах. Тому Г. Ващенко наполягав, щоб сформулювати в молодій людини ідеалістично-християнський світогляд, слід при побудові програми й викладання, наприклад, курсу української історії, особливу увагу звертати на роль християнства в розвитку культури України, об'єднуючу роль церкви, роль церковних братств і т. ін.

Особливого значення він надавав філософії, розглядаючи її в душі свого часу як "царину наук". "Саме вона розв'язує основні питання буття, пізнання, моралі, мистецтва" [4, 133]. Без знання філософії, на його думку, не може бути завершеного наукового світогляду. Тому він вважав за доцільне ввести до навчальних планів загальноосвітніх шкіл "елементи філософії".

Але загальною перепорою використанню та поступу філософії освіти, і це усвідомлював Г. Ващенко, була відсутність соборної української держави та її, так звана, "державність" у складі СРСР. Геополітична й економічна ситуація 1920-60-х рр. ХХ ст. не давали змоги реалізувати повною мірою ідею української освіти, яку Г. Ващенко будував на засадах християнської ідеології. Незважаючи на ці та інші труднощі, він вважав, що реалізація ідеї "Служби Богові й Батьківщині" як основної мети української молоді дасть можливість виховати *"вольову, характерну людину"*.

Міркуючи про співвідношення волі й розуму, Г. Ващенко наголошував на волі й у цьому він близький до Аврелія Августина, а також до православної християнської позиції, у якій розвивалась ідея самовладдя

Віктор Довбня. Християнська філософія доби патристики як джерело філософсько-освітніх...

душі. Якщо реформаційні вчення поєднували волюнтаризм із майже абсолютним провіденціалізмом, що не сприймав Г. Ващенко, то в православної традиції останній виступав у пом'якшеному вигляді й радше означав божественне передбачення майбутніх учинків людини. Бог, на думку філософа-педагога, спонукає людину до добрих діянь і вчинків.

Як бачимо, Г. Ващенко неодноразово посилається на твори християнського теолога, філософа, представника західної патристики Аврелія Августина. У них його приваблювала не лише християнська концепція світової історії як боротьби "двох Градів": "Граду Божого" — церкви та Божих обранців і "Граду земного" — світської держави, яку Августин називає "організацією розбійників". Приваблює Г. Ващенка в Аврелія Августина його теоцентрична філософська позиція, трактування душі як нематеріальної, розумної, безсмертної сутності, що має початок, але не може мати кінця. Міркування Августина про основні функції душі: мислення, пам'ять, надію, волю, управління тілом, про визначальність волі співзвучні й філософсько-освітнім роздумам Г. Ващенка, загалом етико-антропософському напрямку в українській філософії.

Аналіз "Виховного ідеалу" та інших творів Г. Ващенка показує, що він, дотримуючись питань матеріалістичної та ідеалістичної філософії, розглядає проблему природи людини. Його найбільше цікавить душа, її походження, сутність, здатності, місце перебування після смерті тощо. Розглядаючи людину як єдність душі й тіла, які мають різне походження, філософ-педагог намагається з'ясувати їхню сутність і показує, як в історії християнської філософської думки витлумачувалася нематеріальність, безсмертність душі й матеріальність, тлінність тіла. Серед "отців церкви", які значну увагу приділяли питанням нематеріальності й безсмертності душі, Г. Ващенко виділяє Августина, зокрема, його книгу "Держава й наука", яка мала велике значення в історії християнського богослов'я й філософії. Крім того, вказує на твори таких "отців церкви", як Василій Великий та Єфрем Сирін.

Вважаючи душу безсмертним духом, Г. Ващенко хоча й вагався між платонізмом, що розумів душу як самотню сутність, та картезіанством, що визначало душу як окрему субстанцію, як має зовсім інші властивості, ніж матерія, у підсумку схилився в бік останнього. Зауважимо, що такими ж неоднозначними були погляди на душу й інших українських авторів.

Роздуми про Бога органічно вводяться Г. Ващенком до контексту проблеми душі і йдуть у двох напрямках: по-перше, це міркування про Бога в собі, тобто про його сутність, тринітарність Бога, про подвійну природу Ісуса Христа тощо; по-друге, Бог розглядається крізь призму його дій та наслідків, через його ставлення до створеного ним світу й, насамперед, людини.

Простежимо деякі істотні особливості християнського світосприйняття в контексті філософських міркувань Г. Ващенка. Передусім зазначимо, що характерною рисою християнської філософії він називає теїзм.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Цілком правомірно теїзм він характеризує як учення, згідно з яким Бог є Абсолютним Вічний Дух, що створив світ і, будучи над ним, керує світом. Важливо, що при визначенні сутності Бога він, уникаючи антропоморфних дефініцій, послідовно дотримується принципу тринітарності Бога.

Зауважимо, що аріанство заперечувало рівність трьох Іпостасей святої Трійці. Арій (єпископ Олександрійський у Єгипті, який був гностиком) учив, що син Божий є найвище творіння Бога Отця. "Отці церкви" навпаки — стояли на тому, що всі Іпостасі рівні. Г. Ващенко в питанні про сутність Бога дотримувався точки зору, згідно з якою Бог є єдиний і водночас трійчний в особах, які є між собою в усьому рівні, мають однакову могутність, силу й славу. "Син Божий, — писав він, — не є подобоістотний (Оміусіос), як учив Арій, а є одноістотний (Оміусіос) Отцеві" [2, 53]. У питанні про Духа Святого позиція Г. Ващенка теж збігалася з точкою зору "отців церкви". Він стверджував: "Він (Дух Святий — В. Д.) є Рівнопокляемий і Рівнославимий з Отцем і Сином" [2, 53]. Враховуючи, що ідеї антитринітаризму в Україні становили свого часу серйозну небезпеку, Г. Ващенко спирається на рішення Нікейського собору: "Вірую в Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, від Отця рожденного перше всіх віків. Світла від Світла, Бога істинного, Рожденного, Несотвореного, Єдиносущного з Отцем, через котрого все сталося" [2, 52-53].

Отже, викладені в "Виховному ідеалі" та інших творах основні положення християнської філософії про Бога ґрунтуються на певному теоретичному осмисленні Г. Ващенком ідеї Бога. Вирішуючи проблему сутності Бога, він спирається на праці Сократа, Платона, Аристотеля, а також послідовників Платона — неоплатоніків. Звертається й до "отців церкви" (Анатасій, Юстин, Оріген, Клімент Олександрійський тощо), які у своїх творах розвивали Євангельське вчення. Загальний висновок Г. Ващенка в питанні про сутність Бога можна вважати таким: "Бог Єдиний, але в трьох іпостатях: Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий. Бог є вічний, Всеблагий, Всемогучий" [2, 50].

Творення світу зображується Г. Ващенком як процес становлення, що йшов від неживої до живої природи. Крім того, творення світу, згідно з "Виховним ідеалом", є цілеспрямованим процесом, який починається зі створення неба й землі, води й світила, рослин і тварин, а закінчується творенням людини. Людина, наділена смертним тілом і безсмертною душею, є вінцем Божого творіння й опосередковуючою ланкою між Богом і світом. За цих умов світ є *антропоцентричним*, тобто світ створений для людини.

Тут варто зазначити, що в ученні про творення світу "отці церкви" розходяться з неоплатоніками. Останні виходили з того, що світ, природа, як і Божественні Іпостасі, є еманация Божества. Всупереч цьому християнська філософія трактує створення світу як акт Абсолютної Божественної любові, вільної від будь-якої кінечності. До цієї думки схи-

Віктор Довбня. Християнська філософія доби патристики як джерело філософсько-освітніх...

ляється й Г. Ващенко, підносячи людину над усією живою й неживою природою.

Таким чином, визначальними принципами християнської філософії, за Г. Ващенком, є, по-перше, визнання Бога як Абсолютної Істини, Добра й Краси, як Творця й Промислителя Всесвіту; по-друге, віра в безсмертність душі людини й перевага духу над тілом, вічного над тимчасовим; по-третє, визнання абсолютної вартості особистості людини як образу й подоби Божої; по-четверте, визнання як основи моралі любові до окремих людей і до своєї батьківщини. Тому освіту майбутнього українського суспільства Г. Ващенко буде на засадах такої філософії, яка визнає абсолютні вартості Добра, Краси, Істини, Свободи. Саме такою філософією, на його думку, є ідеалістична християнська філософія.

Виходячи із зазначених вище принципів, християнська філософія обґрунтовує вчення про свободу людини як основу її гідності. Тут для Г. Ващенка принципового значення набувають сутнісні властивості людини. Якщо для матеріаліста, як слушно наголошує мислитель, людина — це, насамперед, матеріальна річ, що відрізняється від інших речей лише більшою складністю своєї будови й своїх функцій, — тоді вона в кращому випадку — "найцінніший капітал". Але, як будь-який капітал, вона є лише знаряддям у чийхось руках і легко може загубити свою вартість і навіть стати "ворогом народу", що підлягає знищенню. Так, людина в марксистсько-ленінсько-сталінській філософії витлумачувалася як *економічна істота (Homo oeconomicus)*.

В іншому підході до розуміння людини в християнській філософії людина постає як образ і подоба Бога. Тому її гідність не залежить від її матеріального, соціального стану чи національності. Обернення людини на знаряддя або капітал є, з точки зору Г. Ващенка, образа її гідності й порушення справжньої свободи. Сказане дає йому підстави сутнісну значущість людини в християнській філософії бачити в різних її проявах і характеризувати людину не тільки як істоту, витворену Богом, "грішного" Адама, тобто релігійну (*Homo religiosus*), але як істоту, якій властива надія. Водночас, це стражденна істота, схильна до душевних мук (*Homo patiens*) тощо. Можна стверджувати, що Г. Ващенко тяжіє до врахування розмаїття людського досвіду (міфологічні символи, художні образи, релігійні ритуали). Іншими словами, він робить істотний крок на шляху від есенціальних до екзистенціальних уявлень про сутнісні властивості людини. Але йому не вдається повністю подолати редукціоністські тенденції й, висловлюючись словами засновника філософської антропології М. Шелера, "відкрити обрії" людині та її сутнісно нескінченному рухові — і жодних фіксацій на якійсь одній формі" [11, 105].

Підсумовуючи результати аналізу впливу християнської філософії на формування філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенка, слід зазначити, що багаторазові звертання нашого мислителя до творів представників "східної" і "західної" патристики свідчить не стільки про його

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

обізнаність у патристичній філософії, скільки про продовження діалогу християнізованої філософії "язичників" греко-римського світу (патристики) та українського світогляду й світосприйняття в добу, здавалося б, суцільного атеїзму в Україні. Г. Ващенко продовжив традицію української релігійної філософії освіти від праць першого руського митрополита Іларіона "Слово про Закон і Благодать" і В. Мономаха з його відомим "Повчанням" до педагогіки часів козаччини, першого друкованого перекладу тексту Біблії, здійсненого в Україні в 1581 р. князем К. Острозьким, національного Євангелія, явленого Т. Шевченком, глибин освітніх осягнень Г. Сковороди, П. Юркевича, К. Ушинського тощо. Він осмислював, збагачував, огранював цю традицію, наповнюючи її державотворчим змістом. Хоча Г. Ващенко був передусім педагогом, а не фаховим філософом, його твори містять чимало світоглядно-філософських понять, категорій, ідей. Своїми науковими студіями він зробив вагомий внесок у розвиток української релігійної філософії освіти, збагатив її обґрунтуванням українського національного виховного ідеалу "Служба Богові й Вітчизні".

Використання патристики, таким чином, не було для Г. Ващенка самою метою. Патристика була суттєвим засобом усвідомлення проблем освіти й виховання в атеїстичному українському суспільстві доби СРСР.

Відзначаючи роль творів "отців церкви" як джерела, що стимулювало Г. Ващенка до розширення обріїв філософсько-освітнього думання, слід зазначити й те, що значною підставою для нього була грецька й римська "язичницька" філософія доби еллінізму, а також католицька. Проте з'ясування міри впливу еллінської й католицької філософії на світогляд Г. Ващенка не є предметом нашого нинішнього дослідження. Аналіз цих впливів заслуговує в перспективі на окреме дослідження.

Література:

1. Біблія. Євангеліє від Матвія.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал // Полтавський вісник". — 1994. — 191 с.
3. Ващенко Г. Мораль християнська та комуністична // Твори. Праці з педагогіки та психології. — К.: Школяр-Фада ЛТД, 2000. — Т. 4. — С. 141-195.
4. Ващенко Г. Основні засади розумового виховання української молоді // Твори. Праці з педагогіки та психології. — К.: Школяр-Фада ЛТД, 2000. — Т. 4. — С. 115-140.
5. Ващенко Г. Християнство й майбутнє людства // Твори. Хвороби в галузі національної пам'яті. — К.: Школяр-Фада ЛТД, 2000. — Т. 4. — С. 270-295.
6. Ильин И. Аксиомы религиозного опыта: исследование. — М.: АСТ, 2006. — 668 с.
7. Кант И. Предисловие ко второму изданию // Критика чистого разума // Соч. в 6 т. - М.: Мысль, 1964. - Т. 3. - 799 с.

Віктор Довбня. Християнська філософія доби патристики як джерело філософсько-освітніх...

8. Ренан Э. Христианская церковь. Царствование Андриана и Антонина Благочестивого. 117-161 гг. - М.: ТЕРРА-ТЕРРА, 1991 - 303 с.
9. Соловьев В. Чтения о Богочеловечестве. — М.: АСТ, 2006. — 250 с.
10. Творенія Васілія Великаго. — М., 1993. — Часть IV. — 495 с.
11. Шелер М. Человек в эпоху уравнивания // Избранные произведения. — М.: Гнозис, 1994. - С. 98-132.

Виктор Довбня. Христианская философия эпохи патристики как источник философско-образовательных взглядов Г. Ващенко

Автор анализирует влияние христианской философии на формирование мировоззрения украинского философа-педагога XX в. Г. Ващенко. Обосновывается положение о том, что основу философско-образовательных взглядов Г. Ващенко образует сложный комплекс мировоззренческих представлений, присущих эллинизированному христианству эпохи патристики и сформированных в Киевской Руси тенденций философской мысли.

Viktor Dovbnya. Patristic Period of a Christian Philosophy As a Source of Philosophical and Educational Views of H. Vashchenko

The author analyses the influence of the Christian philosophy on formation the views of H. Vashchenko, a Ukrainian philosopher and pedagogue of the 1910-1960. It is stated that H. Vashchenko's philosophical and educational thoughts are originated from a complex of the ideological concepts of Hellenic Christianity of the Patristic period and the tendencies of philosophical ideas formed in Kyivan Rus'.